מאפייניהם של סכסוכי ירושות בישראל - ממצאי מחקר אמפירי

מאת

ד"ר דפנה הקר*

1. הקדמה

סכסוכי ירושה מציתים את הדמיון מכיוון שהם מפגישים מוות, הון, משפחה ומשפט. אחד מספריו המפורסמים ביותר של צ'ארלס דיקנס, 'בית קדרות',[1] מתאר מאבק משפטי על נכסיו של אדם בשם ג'ארנדייס, שהשאיר אחריו מספר צוואות. המאבק נמשך על פני יותר מדור אחד, וכילה את בריאותם הנפשית והפיזית של היורשים הפוטנציאלים שנאבקו על חלקם בעיזבון. בסופו של יום, איש לא ירש דבר, מכיוון שהעיזבון התכלה לאורך השנים בכיסוי עלויות המשפט ושכר טרחת עורכי הדין. הרומן מתאר באופן ביקורתי את הצדדים לסכסוך, המהמרים על חייהם תמורת סיכוי לזכות בחלק מהונו של המנוח, אף שרובם לא הכירו אותו ונולדו לאחר שנפטר. הוא גם מבקר קשות את עורכי הדין החמדנים ואת השופטים חדלי האישים הנותנים לסכסוך הירושה להימשך שנים על שנים ללא תוחלת. יש הטוענים כי דיקנס הושפע בכתיבת הספר מניסיונו כפקיד בבית המשפט ובמשרדי עורכי דין. אולם, אין זה ברור עד כמה אכן משקף הרומן את המציאות המשפטית והחברתית של סכסוכי ירושה באנגליה הוויקטוריאנית.[2] אכן, למרבה הפלא, מעט מאד ידוע על סכסוכי ירושה בעבר ובהווה, בעולם, ובכלל זה בישראל.[3] לפני קרוב לשלושה עשורים התייחס חוקר

---

* מרצה בכירה, הפקולטה למשפטים ע"ש בוכמן והתוכנית ללימודי נשים ומגדר עם NCJW, אוניברסיטת תל-אביב. מאמר זה מבוסס על ממצאי המחקר והניתוח שהוצגו לראשונה במאמרי: Daphna Hacker, *Disappointed 'Heirs' as a Socio-Legal Phenomenon*, 4 OÑATI SOCIO-LEGAL SERIES 243 (2014). המחקר נתמך על ידי האגודה הישראלית לקרנות מחקר וחינוך (2006-2008) והקרן הלאומית למדע (מענק 514/09). אני מודה לעוזרת המחקר שי אוקסנברג על תרומתה המכרעת להבאת גרסת המאמר בעברית לפרסום.

1. צ'רלס דיקנס **בית קדרות** (אמציה פורת מתרגם, 2014).
2. JANE COX, HATRED PURSUED BEYOND THE GRAVE (1993).
3. אחד המחקרים ההיסטוריים המעמיקים ביותר של סכסוכי ירושה הוא מחקרו של הנדריק הארטוג (Hendrik Hartog), שהתמקד בסכסוכי ירושה בניו ג'רזי, בין אמצע המאה ה-19 לאמצע המאה ה-20. המחקר התמקד בסכסוכים משפטיים שבין יורשי המנוח לבין מי שטיפל במנוח בערוב ימיו, בשל הנחה שגויה שהוא יתוגמל על עבודתו בקבלת חלק מן העיזבון. המחקר היסודי והמרתק של הארטוג שופך אור על יחסי הגומלין שבין משפחה, טיפול לעת זקנה, משאבים חומריים ומשפט, בתקופה שבה נעדרה מערכת רווחה ציבורית עבור קשישים, והאחרונים נאלצו לשכנע קרובי משפחה או זרים להישאר עימם ולטפל בהם תמורת הבטחה כלכלית שתמומש לאחר המוות. ראו: HENDRIK HARTOG, SOMEDAY ALL THIS WILL BE YOURS: A HISTORY OF INHERITANCE AND OLD AGE (2012).

המשפט האמריקאי ג׳פרי שונבלום (Jeffrey Schoenblum) לידע המחקרי שקיים אודות סכסוכי ירושה כ״ואקום אמפירי״,[4] ומעט מאד נעשה מאז למלא חלל זה.[5]

מאמר זה נובע מאחד מהפרויקטים האמפיריים הגדולים ביותר שנערכו אודות הליכי ירושה בעידן העכשווי, כפי שיפורט בחלק הבא. הפרוייקט הניב מאמרים רבים, העוסקים בנושאים מגוונים, לרבות בתוכנן של צוואות,[6] בהיבטים המגדריים של הורשה,[7] בהתנהלות בתי הדין הרבניים בהליכי הורשה,[8] במס עיזבון[9] ועוד.[10] במאמר זה אתמקד במאפייניהם הסוציו-משפטיים של סכסוכי ירושה. אראה כי סכסוכי ירושה משפטיים הם אירוע נדיר, וכי כתיבת צוואה מעלה את הסבירות לסכסוך משפטי, בהשוואה להורשה על-פי דין. כמו כן, אצביע על מאפייני הצדדים לסכסוך ואראה, כי ברוב המקרים לא מדובר בבני אותה משפחה גרעינית, אלא בצדדים רחוקים או זרים זה לזה. לבסוף, אצביע על זיקות אפשריות בין רקע קבוצתי מסויים לבין סכסוכי ירושה, ועל תוצאות סכסוכי הירושה המשפטיים, המתעלמות תדיר מרצונו הלכאורי של המצווה.

2. מתודולוגיה

הממצאים שיוצגו במאמר זה מבוססים על חלק מפרויקט מחקר רחב, שכלל מגוון כלי מחקר אמפיריים, כמותיים ואיכותניים.[11] חלק זה כלל:

- מיפוי של החלטות בית המשפט העליון בהליכי ירושה שהחלו בין השנים 2000-2010, ושפורסמו עד לסוף שנת 2010 (n=42), וניתוח ההחלטות הקשורות בעניינים מהותיים בסכסוכי ירושה (n=26), בשונה מהחלטות בעניינים

---

4. Jeffrey A. Schoenblum, *Will Contests - An Empirical Study*, 22 REAL PROP. PROB. & TR. J. 607 (1987).

5. עם זאת, יש לציין את מספר המחקרים האמפיריים היוצאים מן הכלל: Schoenblum, שם; Jeffrey P. Rosenfeld, *Will Contests Legacies of Ageing and Social Change*, *in* INHERITANCE AND WEALTH IN AMERICA 173 (R.K. Miller & S.J. McNamee eds., 1997); T.P. Schwartz, *Disinheritance and Will as Reciprocity and Deviance: An Empirical Extension of Gouldner and Rosenfeld Based on the Wills of Providence, 1985*, 41 THE SOC. Q. 265 (2000); Simon Kemp & Fiona Hunt, *Exploring the Psychology of Inheritance*, 32 ZEITSCHRIFT FÜR SOZIALPSYCHOLOGIE 171 (2001).

6. Daphna Hacker, *Soulless Wills*, 35 L. & SOC. INQUIRY 957 (2010), *available at* http://works.bepress.com/daphna_hacker/6/ (להלן: Hacker, *Soulless Wills*).

7. Daphna Hacker, *The Gendered Dimensions of Inheritance: Empirical Food for Legal Thought*, 7 J. OF EMPIRICAL LEGAL STUD. 322 (2010), *available at* http://works.bepress.com/daphna_hacker/5/ (להלן: Hacker, *The Gendered dimensions of inheritance*).

8. Daphna Hacker, *Religious Tribunals in Democratic States: Lesson from the Israeli Rabbinical Courts*, 27 J. L. & RELIGION 59 (2012) (להלן: Hacker, *Religious Tribunals in Democratic States*).

9. Daphna Hacker, *Intergenerational Wealth Transfer and the Need to Revive and Metamorphose the Israeli Estate Tax*, 8 L. & ETHICS OF HUM. RTS. 59 (2014).

10. ראו: יעל השילוני דולב, דפנה הקר וחגי בעז ״רצון המת - שלושה מקרי מבחן ישראליים״ **סוציולוגיה ישראלית** ט״ז(1) 31 (2014); Daphna Hacker, *The Rights of the Dead through the Prism of Israeli Succession Disputes*, 11 INT'L J. OF L. IN CONTEXT 40 (2015) (להלן: Hacker, *The Rights of the Dead*).

11. SHARLENE NAGY HESSE-BIBER, MIX METHODS RESEARCH MERGING THEORY WITH PRACTICE (2010).

פרוצדורליים, הצהרות על פטירה, סכסוך מול המדינה או מול מנהל עיזבון וכד'.[12]

- ניתוח של תיקי סכסוכי ירושה פרטיים בארכיון בית המשפט לענייני משפחה של מחוז תל-אביב, שהחלו בשנים 2000, 2002 ו-2004, והסתיימו עד לאמצע שנת 2007 (n=144). עיון בתיקים אלו איפשר ניתוח מעמיק של טיעוני הצדדים, תוכן הצוואה, חוות דעת של מומחים, עדויות, הסכמי פשרה, או הכרעות בית המשפט. בנוסף לבדיקה הארכיונית, נערכה בדיקה במאגרי מידע אלקטרוניים של פסקי דין שניתנו בהליכים שהחלו באותן שנים בבית משפט זה (ופורסמו עד לסוף שנת 2010 (n=67), בניכוי ההחלטות שנמצאו בארכיון).
- בחינה של מדגם אקראי של 599 תיקים, הכוללים הליכי בקשות לצו ירושה ולצו קיום צוואה, שאושרו ללא התנגדות, בארכיון של הרשם לענייני ירושה בתל-אביב ושל בית הדין הרבני בתל-אביב.[13]
- ראיונות עומק עם 14 גברים ונשים שהיו מעורבים בעבר או בזמן הראיון בסכסוך ירושה. בשישה מן המקרים, הסכסוך היה בין אחים; בחמישה מקרים הסכסוך היה בין המרואיין/ת לבין בן או בת הזוג של ההורה שנפטר; ובשלושה מקרים המחלוקת הייתה בין בני ובנות דודים. הראיונות סיפקו מידע עשיר אודות החוויה האישית הקשה שחוו מי שהיו צד לסכסוך ירושה והסבו את תשומת לב החוקרת לתובנות שלא ניתן היה להסיק מסקירת פסקי הדין, כגון תובנות בדבר סכסוכים שלא הגיעו לכותלי בית המשפט. לבסוף, המחקר כלל גם ראיונות עומק עם שמונה עורכי דין שמתמחים בדיני ירושה ועם שופט בית המשפט לענייני משפחה דאז, שבפניו נידונו מרבית ההליכים שנבחנו בבדיקה הארכיונית לעיל. השופט ועורכי הדין שיתפו אותי בסיפורים נוספים אודות סכסוכי ירושה, כמו גם בסיפורם המקצועי אודות תפקידם בהליכים המשפטיים. כלל הראיונות שנערכו הוקלטו ותומללו, ושמות המרואיינים נשארו חסויים על מנת להגן על פרטיותם.

המחקר הכמותי לצד זה האיכותני, שהתבסס על בחינת פסקי דין, תיקי בית המשפט, בית הדין הרבני והרשם לענייני ירושה, ועל ראיונות עומק עם בני משפחה ועם אנשי

12. פרויקט המחקר האמפירי הרחב יותר כלל מיפוי של כלל החלטות בית המשפט העליון בעניין ירושה מראשית קום המדינה בשנת 1948 ועד לשנת 2010 (n=444), ויצירה של תת-מדגם של מקרים הכוללים סכסוך פרטי (n=241).

13. בהתאם לחוק הירושה הישראלי, יורשים יכולים לפנות בבקשה לצווי ירושה וקיום צוואה לרשם לענייני ירושה או לבית הדין הרבני (או בית דין דתי אחר שיש לו סמכות שיפוט בענייני המעמד האישי של המוריש) אם כל הצדדים מסכימים לכך. כאשר צד מערער על צוואה, הסכסוך נדון בבית המשפט לענייני משפחה או בבית הדין הרבני. ראו: סעיפים 66(א), 151 ו-155 לחוק הירושה, התשכ"ה-1965, ס"ח 63. ממצאי המחקר שערכתי מלמדים, כי בית הדין הרבני דן בסכסוכי ירושה רק לעיתים נדירות ומעדיף כי בית המשפט לענייני משפחה ידון בהם. ראו: Hacker, *Religious Tribunals in Democratic States*, לעיל ה"ש 8.

משפט, איפשר ניתוח יסודי של המאפיינים של סכסוכי ירושה ושל תוצאותיהם, בקרב החברה היהודית המתגוררת במרכז מדינת ישראל.[14]

3. ממצאים

3.1 החריג לכלל

הניתוח מלמד כי סכסוכי ירושה הם נדירים ביחס לכלל ההליכים לצווי ירושה ולצווי קיום צוואה שמסתיימים ללא התנגדות. בשנים שנבחנו (2000, 2002 ו-2004), 100,422 גברים ונשים נפטרו מקרב האוכלוסייה היהודית בישראל. 32,231 צווי קיום צוואה וצווי ירושה אושרו על ידי הרשם לענייני ירושה בתל אביב, אשר טיפל ב-56% מהבקשות שהוגשו באותה תקופה בעניין ירושה וצוואה בישראל כולה. בנוסף, 5,345 הליכים לצווי ירושה ולצווי קיום צוואה הסתיימו באותן שנים, ברוב המכריע של המקרים ללא מחלוקת, בבית הדין הרבני בתל אביב. הליכים אלו מהווים כשליש מכלל הליכי הירושה שנוהלו באותן שנים בבתי הדין הרבניים בישראל. לפיכך, כ-70% מהנפטרים בישראל השאירו אחריהם די נכסים חומריים על מנת להצדיק הליך למתן צווים. ב-44% מההליכים הללו, הנפטר השאיר צוואה.

במהלך כל אחת מהשנים שנבחנו, הרשם לענייני ירושה בתל אביב העביר כ-1,400 מקרים לבתי משפט לענייני משפחה, בשל חוסר יכולתו לאשר צו כפי שהתבקש.[15] הבדיקה הארכיונית גילתה, כי רק בכ-8% מהמקרים הללו ההפניה נבעה מהתנגדות של מן דהוא לבקשתו של יוזם הפנייה לרשם.[16] מרבית ההפניות נבעו דווקא מנסיבות אחרות, דוגמת מידע חסר בצוואה או קושי באיתור היורשים, אשר הגבילו את יכולתו של הרשם להוציא צו והצריכו התערבות של בית המשפט. הנה כי כן, בישראל, סכסוכי ירושה בין צדדים המבקשים אופן חלוקה שונה של העיזבון, הינם נדירים ביותר, ומתפתחים, למעשה, בפחות מאחוז אחד מכלל ההליכים לבקשות צו ירושה וצו קיום צוואה.

---

14. כ-20% מהאוכלוסייה בישראל אינה יהודית. באופן מעניין, למרות שלחלק אוכלוסייה זה יש את הזכות לפנות לרשם לענייני ירושה ולבית המשפט לענייני משפחה, לעניין חלוקת עזבונות, הדבר נעשה לעיתים רחוקות מאד. מחקרי הראה כי האוכלוסייה המוסלמית מעדיפה לפנות לבית דין השרעי בעניין זה, לפחות במרכז המדינה - האזור שבו התמקד המחקר. ראו גם: נסרין אעלימי-קבהה **האם נשים פלסטיניות זקוקות להצלה?: הסתלקותן של נשים מוסלמיות מהירושה המשפחתית בבתי הדין השרעיים בישראל** (עבודת גמר לתואר "מוסמך במשפטים", אוניברסיטת תל אביב - הפקולטה למשפטים, 2013).
15. מידע שנמסר לכותבת מהרשם לענייני צוואות בתל אביב, 27.04.2006.
16. בשנת 2011 הוקמו במחוז מרכז שני בתי משפט לענייני משפחה נוספים. לכן אני מתייחסת להפניות של רשם הירושות במחוז זה רק לגבי שנת 2000. אולם, יחס של 1:13 בין התנגדות מהותית לאופן חלוקת העיזבון לבין עניינים פרוצדורליים, נמצא גם בהפניות הרשם לבית המשפט בשנים 2002 ו-2004.

ממצאים דומים נמצאו גם בארצות-הברית. שונבלום, לדוגמה, מצא כי סכסוכים משפטיים ביחס לאישור צוואה הינם נדירים ביותר.[17] כך, במחקרו על מדינת טנסי שבארה״ב, הוא גילה כי רק 66 מתוך 7,638 צוואות היו שנויות במחלוקת בשנים 1976-1984 (0.9%). בדומה לכך, שוורץ (Schwartz) מצא כי רק 0.9% מתוך 319 הצוואות שאושרו במדינת רוד איילנד שבארה״ב בשנת 1985 היו שנויות במחלוקת.[18] זאת, למרות ש-13% מהצוואות נישלו יורש פוטנציאלי אחד או יותר.[19] כפי שאראה בהמשך, מרבית סכסוכי הירושה מתרחשים כאשר קיימת צוואה. מכיוון שהמחקרים מראים כי גם כאשר קיימת צוואה מתעוררת מחלוקת רק בפחות מאחוז אחד של המקרים, ניתן להסיק, מקל וחומר, שסכסוכים משפטיים במקרים שבהם אין צוואה, הינם נדירים עוד יותר.[20]

הממצא בדבר נדירות המקרים שבהם צד מתנגד לקיום צוואה או לאופן חלוקת הירושה - במחקר זה ובמחקרים אחרים - אינו מלמד על מכלול תופעת האנשים המאוכזבים מאופן חלוקת העיזבון. במחקרי גיליתי, כי ישנם אנשים הסבורים שהיו אמורים להיות חלק מהיורשים, אך לא יוזמים הליך משפטי כדי לנסות ולהבטיח זאת. כך עלה בראיון המרגש ביותר שקיימתי. במקרה זה, לאחר פטירת אמה, תמר למדה כי היא נתנה במהלך חייה את כל נכסיה לבתה האחרת ולבן של אותה בת. כלומר, במונחים משפטיים, האם לא השאירה אחריה עיזבון. תמר היתה שבורה ממש כשהבינה שאמה, שגרה עמה בביתה במשך כשמונה שנים, נישלה אותה מנכסיה ומעולם לא חשפה או הסבירה את מניעיה למעשה קיצוני זה. למרות תחושותיה הקשות בדבר אי הצדק שנגרם לה, היא לא פנתה בתביעה כנגד אחותה ואחיינה, כיוון שעורך הדין אליו פנתה, טען כי אין לה בסיס משפטי להתנגדות לפעולותיה של האם בעודה בחיים. שלא כמו בכמה מדינות בארה״ב, החוק הישראלי לא מכיר בפגיעה בציפייה לירושה כמעשה עוולה נזיקי.[21] למרות שלא פנתה לעימות משפטי, תמר לא דיברה עם אחותה מאז האירוע, ובכתה לכל אורך הראיון, על אף שחלפו 10 שנים ממועד פטירת אמה.[22]

---

17. Schoenblum, לעיל ה״ש 4, בעמ׳ 613.
18. Schwartz, לעיל ה״ש 5, בעמ׳ 272.
19. שם, בעמ׳ 268.
20. לאור ממצאים אלה, ניתן להניח כי במדינות שבהן אין חופש הורשה מלא, כלומר מדינות שבהן יש, על-פי חוק, חלקים שמורים לבני זוג ולילדים, יש פחות סכסוכים משפטיים על עזבונות. ראו גם: John H. Langbein, *Will Contests*, 103 YALE L. J. 2039 (1994), *available at* http://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/501/ ; Albert Lamarca Marquès, *We Are Not Born Alone and We Do Not Die Alone: Protecting Intergenerational Solidarity and Refraining Cain-ism Through Forced Heirship*, 4 OÑATI SOCIO-LEGAL SERIES 264 (2014), *available at* http://ssrn.com/abstract=2431053.
אולם, אין ביכולתי לאשר את ההיפותזה הזו בשל היעדר מידע על מדינות אירופאיות בהן החלוקה היא כאמור.
21. Diane J. Klein, *Revenge of the Disappointed Heir: Tortious Interference with Expectation of Inheritance - A Survey with Analysis of State Approaches in the Fourteen Circuit*, 104 W. VA. L. REV. 259 (2002).
22. כל הראיונות המוזכרים במאמר התקיימו בשנים 2008-2009. כל שמות המרואיינים בדויים, כדי להגן על פרטיותם.

הסיפור של תמר מהווה דוגמה לכך שלא כל העוולות בקשר לחלוקת עזבונות מתורגמות לתביעה משפטית, המצריכה שיום (naming) משפטי והשקעה רגשית וכלכלית.[23] יתרה מכך, המקרה הזה גם מדגים את הקשר שבין מתנות הניתנות במהלך החיים ובין הורשה.[24] העברה בין-דורית ואחרת מתרחשת גם בחיים, בצורת מתנות כספיות ורכושיות. העברה כזו, שיכולה בפועל לרוקן את העיזבון מתוכן, קשה לתקיפה משפטית עוד יותר מאשר צוואה. לפיכך, בדיקה של סכסוכים משפטיים בהליכים לקיום צוואה או צו ירושה אינה ממצה את כלל הנסיבות שבהן אדם, שחשב שהוא זכאי לחלק מרכושו של אחר לאחר מותו, גילה שהנפטר חשב אחרת.

הפער שבין אכזבה בשל חלוקת רכוש לאחר פטירה לבין הליכים משפטיים שמתרחשים בפועל, ניכר גם במחקרים מניו זילנד של קמפ והאנט (Kemp & Hunt).[25] באחד המחקרים שלהם נמצא, כי 18% מ-89 הנבדקים דיווחו על חילוקי דעות כלשהם סביב צוואות. עם זאת, במחקר אחר, רק חמישה מ-38 הנבדקים שהיו מעורבים בסכסוך ירושה דיווחו על הגעה לבית משפט. הפער הזה הוא מקור לעניין חדש, הולך וגובר, בתרופות משפטיות אפשריות לאותם "יורשים" מאוכזבים, שאינם זכאים לפנות לבית המשפט או לגורמים מינהליים רלוונטיים במסגרת הליך הירושה, למשל, מכיוון שהם אינם מופיעים בצוואה ואינם בני משפחה, כך שאין להם זכות עמידה בהליך. כאמור, ישנם הטוענים כי במקרים כגון אלה, יש להכיר באפשרות של תביעה נזיקית כנגד מי שחיבל בהגשמת הציפיות לחלק בעיזבון או כנגד עורך הדין שניסח את הצוואה.[26]

דלות הסכסוכים המשפטיים סביב צוואות וירושות שתועדה במספר מדינות, הקושי שבו נתקלתי במציאת מרואיינים שהיו מעורבים בסכסוכים כאלה, והגילוי במחקר זה, כי קיימים מעט מאד עורכי דין שמתמחים בתחום זה בישראל,[27] מלמדים כי תופעת ה"יורשים" המאוכזבים בכלל, ואלה הפונים למשפט בפרט, אינה שכיחה. מסקנה זו עולה בקנה אחד עם ממצאיה של ג'יליאן דאגלס (Gillian Douglas) והקולגות שלה[28] בדבר מסורתיות החלטות

---

23. William L.F. Felstiner et al., *The Emergence and Transformation of Disputes: Naming, Blaming, Claiming...*, 15 L. & SOC. REV. 631 (1980-1981).
24. MARVIN B. SUSSMAN ET AL., THE FAMILY AND INHERITANCE 27-28 (1970).
25. Kemp & Hunt, לעיל ה"ש 5.
26. ראו, למשל: Klein, לעיל ה"ש 21:
Martin L. Fried, *The Disappointed Heir: Going beyond the Probate Process to Remedy Wrongdoing or Rectify Mistake*, 39 REAL PROP. PROB. & TR. J. 357 (2004) ; Irene D. Johnson, *Tortious Interference with Expectancy of Inheritance of Gift: Suggestions for Resort to the Tort*, 39 U. TOL. L. REV. 769 (2007-2008), *available at* http://digitalcommons.pace.edu/lawfaculty/476/ .
27. כך גם באנגליה, ראו:
Daniel Monk, *Writing (Gay and Lesbian) Wills*, 4 OÑATI SOCIO-LEGAL SERIES 306 (2014), *available at* http://ssrn.com/abstract=2431093.
28. Gillian Douglas et al., *Enduring Love? Attitudes to Family Inheritance Law in England and Wales*, 38 J. L. & SOC. 245 (2011).

הירושה בבריטניה - מרבית האנשים מורישים את נכסיהם לבני משפחתם הגרעינית. דפוס הורשה מקובל זה מונע תופעה של יורשים על-פי דין המוצאים עצמם מנושלים מירושה צפויה. מסקנה זו עולה גם בקנה אחד עם הממצאים שלי ושל אחרים בדבר הורשה שוויונית לבני משפחה המצויים באותה דרגת קירבה, בין השאר על מנת למנוע סכסוכי ירושה לאחר המוות.[29] כפי שיפורט להלן, הממצאים בדבר הנסיבות המולידות סכסוכים משפטיים מדגישים עוד יותר את חריגות הסכסוכים הללו. הממצאים מדגימים כיצד הסיכוי לקיומם של "יורשים" מאוכזבים גובר כאשר המוריש/ה מפלה בין ילדיו/ה, בעל/ת משפחה לא שגרתית, או שאינו/ה בעל משפחה גרעינית כלל.

3.2 הצוואה כגורם סיכון

ממצאי המחקר מלמדים כי קיומה של צוואה מגביר את הסבירות למחלוקת משפטית על העיזבון. כאשר המוריש לא מותיר צוואה, היורשים יכולים לחלוק על סוגיות כגון ערך הנכסים או זכויותיה של אישה הטוענת כי הייתה בת הזוג של הנפטר, אך ההנחה הבלתי ניתנת לערעור הינה, כי המנוח ביקש לחלק את עזבונו לפי כללי ברירת המחדל הקבועים בחוק הירושה. המצב שונה כאשר יש צוואה. במצב זה, בנוסף למחלוקות בסוגיות שיכולות לעלות כאשר אין צוואה, השאלה הבסיסית בדבר זיהוי היורשים ואופן חלוקת הרכוש ביניהם עלולה להיות פתוחה אם מאן דהוא יחליט להתנגד לצוואה. ניתן להגיש התנגדויות לצוואות בגין עניינים פורמליים (למשל, שהצוואה אינה נושאת חתימה) או בגין הנסיבות שבהן הצוואה נכתבה (למשל, השפעה בלתי הוגנת, הונאה או חוסר כשירות נפשית). משכך, עצם קיומה של צוואה פותח פתח ל"יורשים" מאוכזבים לאתגר את אופן חלוקת העיזבון. אכן, ב-88% מהמקרים שנבחנו בבית המשפט לענייני משפחה (בדיקה ארכיונית וניתוח פסקי דין שפורסמו במאגרי המידע האלקטרוניים), המנוח השאיר אחריו צוואה. בבית המשפט העליון, השיעור היה נמוך יותר, אך עדיין גבוה בהשוואה להורשה ללא צוואה - 65% מהם.[30]

בשנת 2011, ארגון "משפחה חדשה", הפועל כמלכ"ר, פרסם "מדריך זכויות מוריש ויורש" ובו כתובה המלצה כללית לכתוב צוואה.[31] יתרה מכך, כמה מעורכי הדין שראיינתי סיפרו כי לקוחותיהם מתעקשים לנסח צוואה על מנת שיוכלו לחוש שליטה על עזבונם, גם אם תוכן הצוואה האישית זהה לכללי ברירת המחדל של חוק הירושה. אחד מעורכי הדין סיפר, כי במקרה כזה הוא מנסה להסביר ללקוח כי לא כדאי לו לנסח צוואה, שכן, על אף שהדבר נשמע אבסורדי, דווקא צוואה יכולה לגרום לכך שמשאלותיו לא יכובדו. הממצאים

---

29. Kemp & Hunt, לעיל ה"ש 5; Hacker, *Soulless Wills*, לעיל ה"ש 6.
30. הסבר אפשרי להבדל בין בית המשפט לענייני משפחה ובית המשפט העליון, בהקשר זה, הוא, שבית המשפט העליון מתבקש להכריע בשאלות תקדימיות שנוגעות לפרשנות חוק הירושה, גם בהיעדר צוואה, למשל בשאלות ברירת דין ומצבים של יורש לאחר יורש.
31. משפחה חדשה "מדריך זכויות מוריש ויורש" (ללא תאריך) http://www.newfamily.org.il/legal-info/rights-guides/will-guide/.

שהוצגו לעיל, ואלה שיוצגו בחלקו האחרון של המאמר לעניין אי-כיבוד רצון המצווה במקרי סכסוך, אכן מראים כי בניגוד להמלצת ארגון "משפחה חדשה" ולתפיסה הרווחת, צוואה היא גורם סיכון ליצירת קונפליקט ולאיבוד שליטה. כדי לסטות מברירת המחדל של חוק הירושה, צריך להיות מניע חשוב שמאזן את הסיכון הזה ומצדיק כתיבת צוואה. כפי שאדגים בחלק הבא, מוטיבציה כזאת קיימת כאשר ברירת המחדל של החוק לא תופסת את המורכבות או הייחודיות של הנסיבות והיחסים המשפחתיים של המוריש.

3.3 שלושה דפוסי יחסים נפוצים

"כל המשפחות המאושרות דומות זו לזו. כל משפחה אומללה, היא אומללה בדרכה שלה," כך נפתח ספרו המפורסם של טולסטוי 'אנה קרנינה'.[32] המשפט הזה מתאר באופן מדויק את שעולה מקריאת תיקי בית המשפט ומהקשבה לסיפורי המרואיינים על סכסוכי הצוואה והירושה שהיו מעורבים בהם. כל מקרה כזה הוא ייחודי ודרמטי. חלק זה יתחיל בהצגת שלושה מקרים כאלה, ולאחר מכן יראה כי כל אחד מהם מדגים אחד משלושה דפוסי יחסים שמאפיינים את הרוב המכריע של סכסוכי הירושה.

המקרה הראשון שיוצג כאן לקוח מניתוח החלטות בית המשפט העליון ומתאר מאבק על עזבונה של לונה גזולי,[33] אלמנה שהלכה לעולמה בגיל 93. בצוואתה השאירה הגב' גזולי את נכסה הצנוע - דירה בת שני חדרים בקרית אתא - לבנה, אחד מעשרת ילדיה. תשעת ילדיה המנושלים התנגדו לקיומה של צוואה זו, ואחת מהם, על דעתם של היתר, הגישה בקשה לצו קיום צוואה אחרת, שנכתבה כשישה חודשים אחרי הצוואה הראשונה. בצוואה המאוחרת, חלוקת העיזבון נעשתה באופן שווה בין כל עשרת הילדים. הבת טענה כי הצוואה הראשונה נעשתה תחת השפעה בלתי הוגנת של הבן היורש ורעייתו, וכי המנוחה חתמה עליה כיוון שסברה שהיא חותמת על מסמכי המוסד לביטוח לאומי. הבן היורש טען מנגד, כי דווקא בצוואה המאוחרת יש פגמים, וכי מצורתה ומתוכנה עולה חשד ברור שהאם לא חתמה עליה מתוך רצונה החופשי, בגמירת דעת ובצלילות.

לאחר שתביעת תשעת הילדים המנושלים נדחתה בבית המשפט המחוזי בחיפה, שבעה מהם הצטרפו לבת המאוכזבת בערעורה לבית המשפט העליון. בית המשפט דחה את הערעור ואישר את החלטת בית המשפט המחוזי. נקבע, כי בהתאם לסעיף 25(א) לחוק הירושה, בצוואה השנייה נפלו פגמים אשר פוגעים בחזקת התקפות שלה ומעבירים את נטל הוכחת אמיתותה אל הילדים המאוכזבים המבקשים לקיימה. על רקע מסמכים רפואיים וחוות דעת מומחה רפואי מטעם בית המשפט, מצא בית המשפט כי הנטל לא הורם וכי מכלול הנסיבות הכרוכות בעריכת ה"צוואה" המאוחרת מקים ספק באמיתותה.

---

32. ל"נ טולסטוי **אנה קרנינה** (נילי מירסקי מתרגמת, 1999).
33. ע"א 4885/00 **כהן נ' גזולי**, פ"ד נה(5) 941 (2001).

לפיכך, נקבע כי הצוואה הראשונה היא שתקוים. במהלך ההתדיינויות, הצדדים הסכימו כי מעבר לחוות הדעת של המומחה והחומר הרפואי, הסיעודי והסוציאלי שהוגש, לא יובאו ראיות נוספות ולא יישמעו עדויות. לכן, השופטים, כמו גם אנו, נותרים ללא מידע על מצב הקשרים המשפחתיים שקדם למות האם, וללא כל רמז שיסביר את העדפתה לאופן חלוקת עיזבונה.

מקרה מפורט יותר עלה מראיון שקיימתי עם חנה, בת להורים דתיים. אמה של חנה הייתה חולה מאד במשך שנים רבות, כאשר בחמש השנים שלפני פטירתה היתה במצב וגטטיבי. לדברי חנה, אביה טיפל באם באופן "די מסור", אם כי תדיר לא ישן בבית וסירב לספר לשלוש בנותיו על מקום הימצאו בפרקי זמן אלה. בנותיו הסיקו כי כנראה יש בחייו אישה נוספת, אך הנושא מעולם לא נידון בפתיחות כל זמן שהאם הייתה בחיים. מספר שבועות לאחר פטירת האם, האב עבר להתגורר עם אישה בגילה של חנה. שנה לאחר מכן, האב התחתן עם אישה זו. לבנות הסתבר, כי אביהן ואשתו השניה היו במערכת יחסים אינטימית וקרובה מזה כ-15 שנים, שנים רבות לפני פטירת אימן. חנה ניסתה לשכנע את אביה לחתום על הסכם עם אשתו הטריה, שיבטיח את זכויותיהן של הבנות בנכסיו, לכל הפחות עד למועד שבו השניים נישאו, אך האב סירב.

ארבע שנים לאחר מכן, ולאחר ארבעה חודשי סבל כתוצאה מסיבוכים של ניתוח, הלך האב לעולמו בגיל 75. האשה השנייה והבנות ישבו שבעה בנפרד. בתום השבעה, הודיעה האשה לבנות על תוכן צוואתו של האב, שלפיה האשה יורשת 75% מעזבונו, בעוד ששלוש הבנות יורשות את הרבע הנותר, שחולק ביניהן באופן שווה. חנה מתארת את הגילוי הזה כך:

> **"זו היתה סטירת לחי מצלצלת שאין כדוגמתה. כי זה לא שהיו יחסים גרועים. זה לא שהיו יחסים רעים עם הבנות שלו, זאת אומרת, כל הזמן היו יחסים... ממש בסדר. אבל הוא היה אדם מאד אגואיסט, והוא אה... חשב ש- [שם האשה השניה] היא לבד, אין לה, אין לה אף אחד בעולם [. . .] אבל זה היה עלבון נוראי. עלבון, ממש, כאילו ה- טלנובלה הזאתי. זאת אומרת... לא ידענו מאיפה זה בא. למה זה מגיע לנו?"**

העלבון אף העמיק כאשר הבנות גילו כי האב תמך כלכלית באשתו השנייה במשך כל שנות היכרותם, בעוד שלבנותיו שלו לא העניק כל סיוע כספי. זאת למרות שהאשה החזיקה בנכסים משלה ולא היו לה ילדים, והן עצמן לא משופעות נכסים ומתאמצות לספק את צורכי ילדיהן, נכדיו של האב, באופן יומיומי.

הבנות מצד אחד, והאשה השניה מצד שני, מלוות בעורכי דין, החלו במאבק מחוץ לכותלי בית המשפט, על אף הבנת הבנות כי אין להן כל בסיס משפטי להתנגדות לצוואה. הסכסוך הסתיים בכך שהאשה השנייה ויתרה על חלק מהנכסים מעזבונה של אם הבנות שעברו בירושה לאב. חנה אומרת, כי "אני באמת לא רוצה לראות את הפנים של האשה הזאת בחיים. לא אכפת לי מה קורה איתה. אני לא מאחלת לה רע, אבל ממש לא אכפת לי ממנה."

את המקרה השלישי והאחרון שאציג איתרתי בארכיון בית המשפט לענייני משפחה. במקרה זה,[34] המוריש, אלמן ללא ילדים, השאיר אחריו צוואה מפורטת ובה ציין 26 יורשים שונים: ארבעה מוסדות ללימוד יהדות, המטפלת הסיעודית שלו ובתה, בת הזוג של האחיין של אשתו, שבעת ילדיהם של שני אחייניו שלו, שני אחיינים ואחיינית של אשתו, ותשעת ילדיהם של שני האחיינים ושתי האחייניות של אשתו. מרבית קרובי המשפחה שנימנו קיבלו 10,000 ש״ח כל אחד, בעוד ששלושה מקרובי המשפחה של אשתו קיבלו כל אחד 150,000 ש״ח, אחד מהם קיבל גם מגרש ספציפי (שערכו לא פורט), ואחר קיבל גם זוג פמוטים. מבין המוסדות: אחד קיבל את הספרייה של המנוח ותמלוגים מספר שכתב, בתנאי שהמוסד יפרסם אותו. מוסד נוסף קיבל את התמלוגים מספרים שהמנוח כבר פירסם. המוסד השלישי והרביעי קיבלו 90% ו-10% בהתאמה ממה שייוותר בעיזבון לאחר שכל שאר היורשים יקבלו את חלקם וישולמו הוצאות הקבורה. המטפלת של המנוח קיבלה את תוכן הכספת של המנוח, את דירת מגוריו ותוכנה וסכום של 80,000$. בתה של המטפלת קיבלה מימון שכר לימוד עד לדוקטורט.

ה״יורש״ המאוכזב במקרה זה היה אחד מאחייני המנוח (הבן של אחות המנוח), שהתנגד לצוואה, למרות ששלושה מילדיו קיבלו סכום של 10,000 ש״ח כל אחד. בהתנגדות שהגיש טען שהוא האדם הקרוב ביותר בקשר דם למנוח, וכי בין משפחתו למנוח תמיד שררו יחסים חמים, שבאו לידי ביטוי בביקורים הדדיים ותכופים ובחגיגת חגים יחדיו. עוד טען האחיין, כי המטפלת השתלטה על המנוח כאשר עשתה כל שרצתה בבית ונתנה לבעלה ולבתה להתגורר בביתו והללו הפכו לדיירי קבע. ביחס לשניים מהמוסדות שהוזכרו בצוואה, טען המתנגד כי נציגיהם נכנסו לבית המנוח, פיתו אותו בהבטחות שונות, וכך זכו בחלק מעזבונו. יתרה מכך, המנוח היה בן 94, במצב פיזי ונפשי רעוע, ולכן היה נתון להשפעה בלתי הוגנת מצד גורמים אלה.

במהלך המשפט, המטפלת העידה כי היא החלה לטפל במנוח כארבע שנים לפני כתיבת הצוואה, וכי זה אמר לה כי יש לו בטחון בחיים כאשר היא עמו. היא הוסיפה שחברות חמה והבנה הדדית התפתחו בין המנוח לבינה, וכי המנוח תפקד והיה בדעה צלולה. לטענתה, משפחתה מעולם לא עברה לגור בבית המצווה. היא גם העידה כי קרובי המשפחה של אשת המנוח היו קרובים יותר אליו מאשר אלו שלו. אחד מקרובי משפחת אשת המנוח הגיש תצהיר לפיו המנוח ציין בפניו שהמטפלת טיפלה בו כאילו הייתה בתו והוא אביה.

לאחר שלושה דיונים בבית המשפט, שבהם הבהיר המתנגד לצוואה כי הוא תוקף רק את חלוקת העיזבון למטפלת ולמוסדות, העניין יושב בהסכמה כך שהוא קיבל סכום של 175,000 ש״ח, ששולם באופן שווה על-ידי המטפלת, המוסד השלישי והמוסד הרביעי.

34. פרטים מזהים הקשורים להליכים בבית המשפט לענייני משפחה אינם מוזכרים כדי להגן על פרטיות הנוגעים בדבר.

כל אחד מהמקרים שנסקרו לעיל הוא אמנם ייחודי, אך המחקר מצא כי ניתן לחלק את כלל סכסוכי הירושה שנבחנו לשלוש קבוצות עיקריות, כאשר כל מקרה מבין השלושה מהווה דוגמה לאחת מהן. גרף מס׳ 1 ממחיש את דפוסי היחסים המאפיינים כל קבוצה - משולש היחסים שבין המוריש לבין כל אחד משני הצדדים לסכסוך, ובין הצדדים המסוכסכים לבין עצמם:

גרף מס׳ 1: משולשי יחסים נפוצים

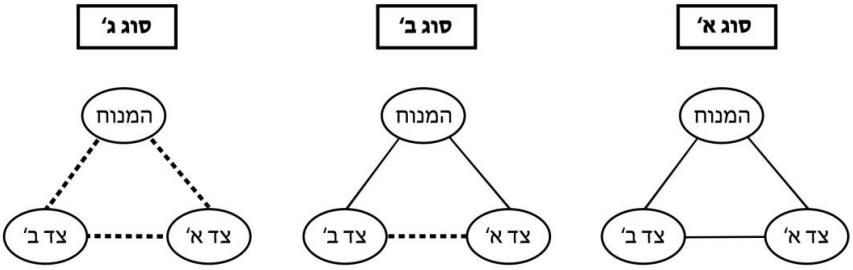

מקרא: קו רציף = משפחה גרעינית; קו קטוע = אחרים (משפחה מורחבת, חברים, מטפלים/ות, מוסדות, זרים)

סוג א׳ כולל מקרים שבהם המוריש ושני הצדדים לקונפליקט משתייכים לאותה משפחה גרעינית. כפי שמדגים המקרה הראשון שתואר לעיל, סכסוך כזה פורץ, למשל, כאשר אחים נאבקים על עיזבון אחד ההורים עקב חלוקה בלתי שווה או נישול.[35] סוג יחסים זה כולל גם מקרים של סכסוך בין ילד והורה על עזבונו של ההורה השני, בין הורים על עיזבון ילד שנפטר, ובין הורה הנאבק על עזבונו של ילדו שנפטר מול אח או אחות אחרים של הילד. דפוס זה אפיין 30.5% מתיקי בית המשפט לענייני משפחה שנבחנו בארכיון ובמאגרי המידע המשפטיים, ו-21.5% מתיקי בית המשפט העליון (ראו טבלה מס׳ 1).

סוג ב׳ כולל סיטואציה שבה שני הצדדים היו בני משפחה גרעינית של המוריש, אך הצדדים עצמם אינם בני משפחה גרעינית האחד של השני. סיפורה של חנה לעיל הוא הדוגמה הנפוצה ביותר לדפוס יחסים זה, קרי, סכסוך ירושה בין בת הזוג של המנוח ובין ילדי המנוח, שאינם צאצאי בת הזוג. מקרים נפוצים פחות הינם כאלה הכוללים אלמנה שנאבקת באשה אחרת הטוענת כי היא ידועה

35. ראו גם: Kemp & Hunt, לעיל ה״ש 5.

בציבור של המנוח; משפחה גרעינית (בדרך כלל בן/בת הזוג) הנאבקת מול משפחת המוצא של המוריש (בדרך כלל אחיו ואחיותיו); ומקרים נדירים ביותר של ילד ביולוגי שנאבק בילד מאומץ. המחקר מלמד כי סוג ב׳ הוא הסוג הנפוץ ביותר בסכסוכי ירושה וצוואה. הוא איפיין 32.6% ממקרי ארכיון בית המשפט לענייני משפחה והחלטותיו ממאגרי המידע, ויותר מחצי מהמקרים שנידונו בפני בית המשפט העליון - 53.6% (ראו טבלה מס׳ 1).

סוג ג׳ כולל מקרים שבהם אין קשרי משפחה גרעינית בין המנוח לצדדים הנאבקים ובין הצדדים לבין עצמם. כפי שמדגים המקרה השלישי, מרובה היורשים, לעיל, דפוס זה מתקיים כאשר למנוח/ה לא היו בעת הפטירה בת/בן זוג וילדים. במקרים כגון אלה, הצדדים יכולים להיות קרובי משפחה רחוקים כמו אחיינים ואחייניות, או מוסדות, מטפל/ת סיעודי/ת, או אדם הטוען כי היה בן/בת זוג הידועה בציבור של המנוח/ה, למרות שלא חלקו משק בית משותף. הקשר שבין המנוח והמטפלת הסיעודית במקרה השלישי מדגים כיצד היעדר קשר משפחתי מבחינה אובייקטיבית, בסוג ג׳, אין משמעו בהכרח היעדרם של קשרי משפחה סובייקטיביים וחברויות משמעותיות בין המנוח וכל אחד מהצדדים לקונפליקט, אך לא בין הצדדים לבין עצמם.[36] למעשה, בדומה לסוג ב׳, גם כאן, ברוב המכריע של המקרים, לא היה קשר קרוב בין הצדדים הנצים בטרם הסכסוך, או שלא היה קשר בכלל והם זרים מוחלטים זה לזה. דפוס ג׳ היה פחות נפוץ מדפוס א׳ ומדפוס ב׳, והיווה 16% מתיקי הארכיון, 19.2% מההחלטות במאגרי המידע, ו-10.7% מהחלטות בית המשפט העליון (ראו טבלה מס׳ 1).

המקרים שלא נכללים באף אחד מהסוגים שלעיל, היוו כ-20% מהמדגם והם כוללים מגוון של נסיבות שהמשותף לרובן הוא שלמנוח היה קשר משפחתי-גרעיני רק עם אחד מהצדדים, והצדדים לא חלקו קשר כזה. למשל, בן משפחה גרעינית שנאבק בקרוב משפחה רחוק של בת הזוג של המנוח; בן משפחה מול נושה; או, בן משפחה מול מוסד. המקרים הללו קוטלגו תחת סוג יחסים ד׳ (ראו גרף מס׳ 2). בנוסף, המדגם כלל מקרים שבהם הייתה תביעת מזונות נגד העיזבון על ידי ילד שנולד מחוץ לנישואים ומקרים שבהם לא ניתן היה להבין מן העובדות מהו משולש היחסים.

36. ראו גם: Daniel Monk, *EM Forester's Will: An Overlooked Posthumous Publication*, 33 LEGAL STUD. 572 (2013).

גרף מס׳ 2: משולשי יחסים נוספים

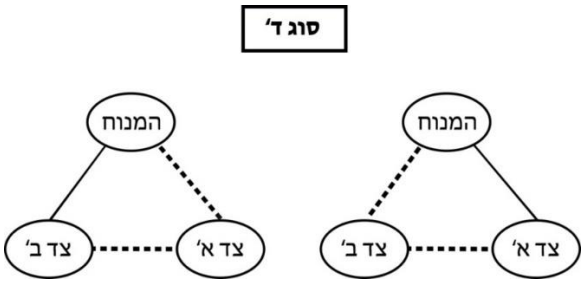

מקרא: קו רציף = משפחה גרעינית; קו קטוע = אחרים (משפחה מורחבת, חברים, מטפלים/ות, מוסדות, זרים)

טבלה מס׳ 1: שכיחות דפוסי היחסים

	תיקי ארכיון בית המשפט לענייני משפחה (n=144)	החלטות של בית המשפט לענייני משפחה שפורסמו במאגרי המידע (n=67)	החלטות בית המשפט העליון (n=26)
דפוס א׳ - משפחה גרעינית	**30.5%**	**30.5%**	**21.5%**
דפוס ב׳	32.6%	32.6%	53.6%
דפוס ג׳	16%	19.2%	10.7%
דפוס ד׳ ומקרים אחרים	20.9%	17.7%	14.2%
סה״כ מקרים שאינם משפחה גרעינית	**69.5%**	**69.5%**	**78.5%**

לסיכום, בניגוד לתפיסה הרווחת,[37] מרבית סכסוכי הירושה המשפטיים אינם בקרב בני ובנות המשפחה הגרעינית (סוג א׳), אלא בין צדדים החולקים קשר משפחתי רחוק או שהם זרים זה לזה (סוגים ב׳, ג׳ ו-ד׳). ממצא זה מקבל משנה תוקף בהשוואה למדגם המקרים שלא היו שנויים במחלוקת. ב-82% מהבקשות

37. ארגון ״משפחה חדשה״, לדוגמה, קובע באתר שלו כי ברוב סכסוכי הירושה מדובר במאבקים בין בני משפחה אחת, ראו: משפחה חדשה ״צוואות וירושות - מידע שחשוב להכיר״ (ללא תאריך) http://www.newfamily.org.il/main/%D7%A6%D7%95%D7%95%D7%90%D7%95%D7%AA-%D7%95%D7%99%D7%A8%D7%95%D7%A9%D7%95%D7%AA-%D7%9E%D7%99%D7%93%D7%A2-%D7%A9%D7%97%D7%A9%D7%95%D7%91-%D7%9C%D7%94%D7%9B%D7%99%D7%A8/. יתרה מכך, השופט שהתראיין למחקר זה ציין, כי הוא נוהג לעודד הסכמי פשרה בסכסוכי ירושה מכיוון שהוא מאמין שהמנוח לא היה רוצה שילדיו וקרובי משפחתו יריבו, ומכיוון שהוא רואה חשיבות בשימור היחסים בין הצדדים לסכסוך. ראו: Hacker, *The Rights of the Dead*, לעיל ה״ש 10.

לצו קיום צוואה, שלא היו שנויות במחלוקת ושהוגשו לרשם לענייני ירושה, וב-97% מהבקשות הדומות שהוגשו לבית הדין הרבני, הבקשה הוגשה על ידי בן, בת או בן/בת זוג שהיו נשואים למנוח/ה. להבדיל, בסכסוכי ירושה בבית המשפט לענייני משפחה, אחוז זה יורד ל-53% בלבד, כפי שמודגם בטבלה מס׳ 2. יתרה מכך, כפי שניתן לראות בטבלה 2, ב-37% מההליכים שנבדקו בבית המשפט, שני הצדדים לסכסוך לא היו בני משפחתו/ה הגרעינית של המנוח/ה.

טבלה מס׳ 2: זהות יוזם ההליך לצו קיום צוואה

	הליך לא שנוי במחלוקת		הליך שנוי במחלוקת
	הרשם לענייני ירושה (n=198)	**בית הדין הרבני (n=60)**	**בית משפט לענייני משפחה (n=108)**
היוזם **אינו** בן/בת זוג נשוי/אה, בן, בת	18%	3%	47%
המתנגד **אינו** בן/בת זוג נשוי/אה, בן, בת	-	-	52%
היוזם + המתנגד **אינו** בן/בת זוג נשוי/אה, בן, בת	-	-	37%

נתונים אלה מובילים למסקנה, כי סכסוכי ירושה משפטיים פחות שכיחים כאשר המנוח/ה ניהל/ה חיי משפחה קונבנציונליים של משפחה גרעינית עם בן/בת זוג נשוי אחד/ת וילדים משותפים, ופחות שכיחים כאשר הוא/היא חי/ה עם יותר מבן/בת זוג אחד, בו זמנית או באופן עקיב, או כאשר לא היו לו/ה ילדים.

3.4 ההקשר הקבוצתי

תיקי בתי המשפט והראיונות חשפו משתנה נוסף שיכול להשפיע על סבירות קיומו של סכסוך משפטי בקשר לחלוקת עיזבון, והוא המשתנה הקבוצתי.[38] על אף שמדובר בנתונים ראשוניים, הממצאים מבוססים מספיק על מנת להאיר את ההקשר הקבוצתי - לרבות התרבותי, הדתי, והלאומי - האפשרי של יחסי הגומלין בין משפחה, הון ומוות. חרף אי-הנוחות שממצאים אודות המשתנה הקבוצתי עלולים לעורר, אני מתעקשת להביא אותם כאן מכיוון שאני סבורה שיש בהם משום נורת אזהרה מפני הכללות גורפות המתעלמות מהקשרים של הגירה, תרבות ואפליה, שיכולים להשפיע על סכסוכי ירושה.

38. באופן מעניין, מגדר לא נמצא במחקר זה כמשתנה משמעותי, זאת חרף הרלוונטיות של משתנה זה בהקשרים אחרים של הליכי הורשה, ראו: Hacker, *The Gendered Dimensions of Inheritance*, לעיל ה״ש 7, בעמ׳ 343-345.

כאשר קראתי את תיקי בית המשפט לענייני משפחה, הבחנתי בעובדה מעניינת. מבין סכסוכי הירושה הנדירים יחסית בין אחים ואחיות, היו מספר מקרים שבהם הצדדים היו בני ובנות יוצאי תימן. העדה התימנית אינה קבוצה גדולה בחברה הישראלית, ולכן ייצוגה הגבוה יחסית במדגם עורר תמיהה. חשבתי כי מדובר בצירוף מקרים, והייתי מודעת היטב לסכנות שבזיהוי קבוצה מסוימת כבולטת בהקשר של התדיינויות משפטיות, במיוחד בכל הקשור לענייני ממון.[39] אולם, כמה מהדוגמאות לסכסוכים בין אחים ואחיות שסיפקו עורכי הדין שראיינתי, היו אודות משפחות ממוצא תימני - וזאת, שוב, למרות חלקה הקטן של הקבוצה הזו בחברה הישראלית. מפתיעה עוד יותר הייתה הטענה שרווחה בקרב עורכי הדין המרואיינים, כי ידוע שבני ובנות עדה זו מעורבים תדיר בליטיגציה משפטית ביחס לחלוקת עיזבון ההורים בין האחים והאחיות. אחד מעורכי הדין אף הודה על מעשה מפלה שעשה בסמוך לראיון, כאשר ביקש שכר טרחה כפול ב"מקרה תימני" שהגיע אליו, בתקווה שהתובעים יפנו לעורך דין אחר, שכן הוא צפה כי יהיה מדובר במקרה תובעני ביותר.

המרואיינים סיפקו הסברים אפשריים שונים לממצא הלא צפוי הזה. השופט שרואיין למחקר טען, כי זוהי דוגמה לתרבות שהגיעה ביחד עם ההגירה מתימן לישראל בשנות ה-50', המעדיפה בנים על פני בנות ובכורים על פני שאר האחים. האב המוריש מאמין כי בניו ידאגו לבנות וכי הבכור ידאג לשאר אחיו ואחיותיו, אבל המנושלים מבינים "שהתרבות הזאת לא עובדת" יותר, ומסרבים לקבל את העדפות ההורשה של הוריהם. אחד מעורכי הדין טען, כי התימנים הם "עקשנים" ביחס לירושה שלהם בגלל הקשיים שחוו כעולים חדשים שהגיעו לישראל ממדינה ענייה. הצורך לעבוד קשה על מנת להתפרנס בישראל הוביל לכך שהמורישים חשים כי הם זכאים לקבוע תנאים עבור יורשיהם הפוטנציאליים ולהעדיף את אלו שיכבדו את התנאים הללו. עורך דין אחר, בעצמו ממוצא תימני, טען כי בנוסף להעדפת הבכור שיוצרת קונפליקט, נוצרים סכסוכים גם מכיוון שמדובר במשפחות מרובות ילדים, שנולדו לאימהות שונות, כתוצאה מפוליגמיה שהייתה מקובלת בקהילה לפני ההגירה לישראל, או כתוצאה ממוות בטרם עת של האשה הראשונה ונישואין מחדש. סיבה נוספת שהוזכרה על-ידי המרואיינים היא, שבדרך כלל העיזבון כולל מגרש קרקע, שלא ניתן לפי הדין לחלקו בין הילדים. סכסוך פורץ כאשר הצוואה שמחלקת את הקרקע שווה בשווה אינה ניתנת להוצאה לפועל, או כאשר אחד מהילדים, שהקים בית או התגורר בבית במגרש ברשות ההורים, דורש שיכירו בבעלותו על הקרקע. עוד סיבה שהוזכרה היא המנהג הנפוץ של בניית בית כנסת בחלק מהבית, דבר שמסבך מאד את היכולת של הילדים לרשת את הבית ולהשתמש בו, ויוצר מתח כאשר חלק מהילדים מבקשים לשמר את המורשת הרוחנית של ההורים וחלק מבקשים להפיק רווח כלכלי מהנכס.

---

39. באופן מעניין, לפי השיח העדתי הסטריאוטיפי והגזעני בישראל, שלא כמו קבוצות אתניות אחרות שנתפסות אלימות ותאבות בצע, בני ובנות הקהילה התימנית נתפסים כנעימי הליכות וכמסתפקים במועט. ראו: משה ליסק "דימויי עולים - סטריאוטיפים ותיוג בתקופת העלייה הגדולה בשנות החמישים" **קתדרה** 43, 125 (התשמ"ז).

ההסברים שסיפקו המרואיינים מבוססים על ניסיונם המקצועי ועל פרשנות אישית, ולא יכולים להוות תחליף למחקר מקיף והשוואתי, שטרם נעשה, על הבדלים בין קבוצות אתניות שונות בחברה הישראלית בקשר לסכסוכי ירושה. הצגתי את ההסברים על מנת להאיר את הזיקות האפשריות שבין סכסוכי ירושה ומשתנים כמו הגירה, מידת דתיות, מספר ילדים, מעמד כלכלי, תרבות של העדפת הבכור ומשטרים משפטיים, דוגמת אלה המונעים פיצול נכס או מאפשרים הקדש.

אינדיקציה נוספת להקשר הקבוצתי של סכסוכי ירושה נמצאה במחקרה של נסרין אעלימי-קבהה שפורסם לאחרונה, העוסק בהליכי ירושה בקרב האוכלוסייה המוסלמית בישראל.[40] אעלימי-קבהה אמנם מתמקדת במנהג של אחיות המוותרות על חלקן בירושה למען אחיהן, אך המחקר שלה מאיר הקשרים רחבים עוד יותר של הדינמיקות התרבותיות של סכסוכי ירושה. נשים מוסלמיות בישראל מוצאות עצמן בסבך של ציפיות משפחתיות סותרות, חוקי מדינה, חוקי דת, נורמות ומנהגים תרבותיים. הגם שחוק הירושה הישראלי קובע חלוקה שוויונית, שאינה מבחינה בין נשים לגברים, הוא אינו רלוונטי עבור נשים מוסלמיות רבות המסכימות להכפיף עצמן לחוקי השריעה. מדינת ישראל מכירה בתוקף חוקי הדת כאשר כל הצדדים מסכימים לדון על פיהם בבתי הדין השרעיים. חוקי השריעה קובעים, כי נשים יקבלו רק חצי מהמנה שמקבלים גברים המצויים באותה פרנטלה משפחתית. סכסוכים יכולים לפרוץ כאשר נשים מתעקשות לשמור על חלקן בירושה בעוד אחיהן מצפים כי יוותרו גם על המנה החלקית שלה הן זכאיות. המחקר של אעלימי-קבהה מלמד כי הנשים שמתעקשות לשמור את חלקן, עושות זאת לא למען עצמן, אלא למען ילדיהן, ובמיוחד כאשר נדרשת קרקע שעליה יוכלו הבנים לבנות בית. כפי שטוענת אעלימי-קבהה, לא ניתן להבין את ההיבטים המגדריים, הדתיים והתרבותיים של סכסוכי הירושה בקרב הקבוצה המוסלמית בישראל, ללא תפיסת החשיבות של הקרקע לקבוצה זו, והשפעת המחסור בקרקע שנוצר באופן מכוון על ידי המדינה כחלק מהיחס המפלה כנגד אזרחיה המוסלמים.

לסיכום, על אף קיומם של מאפיינים משותפים לכלל סכסוכי הירושה שנבחנו, כמו נדירותם, כתיבת צוואה על-ידי המנוח/ה, אורח חיים משפחתי לא קונבנציונלי של המוריש/ה, וריחוק או היעדר קשר משפחתי בין הצדדים היריבים, יש גם נורמות ופרקטיקות קבוצתיות, המושפעות מכוחות חברתיים דוגמת תרבות, דת ולאומיות, המעצבות מאפיינים קבוצתיים ייחודיים של סכסוכי ירושה, לרבות הסיכוי שייווצר סכסוך ומאפייני הסכסוך. המשתנים הקבוצתיים לא זכו לתשומת הלב המחקרית הראויה במדינות שונות, ועד שיזכו לה, הבנתנו את הסכסוכים סביב מוסד הירושה תישאר מוגבלת וחסרה.

40. אעלימי-קבהה, לעיל ה״ש 14.

3.5 תוצאות הסכסוך

בחלק אחרון זה של המאמר אבקש להאיר שתי סוגיות נוספות שעלו מממצאי המחקר, הקשורות לתוצאות סכסוכי הירושה. סוגיה אחת נוגעת לאופן הנפוץ של יישוב הסכסוך בפשרה, ולמחיר של הפשרה ביחס לכיבוד רצונות המוריש. הסוגיה השנייה מתייחסת להרס הקשר בין אחים ואחיות, שפעמים רבות לא שורד את הסכסוך. יחד, שתי הסוגיות הללו משקפות את האופי האדוורסרי של סכסוכי הירושה, שאינם הופכים להזדמנות לפיוס משפחתי אם ולאחר שייושבו, אלא מסתיימים בפשרה כלכלית שמתעלמת מרצונות המוריש.

בבדיקה הארכיונית של תיקי בית המשפט לענייני משפחה, 114 הליכים כללו התנגדות לצוואה. תשעה מהמקרים הללו הסתיימו בהכרעה של בית המשפט:[41] בשישה מן המקרים, השופט פסק שהצוואה האחרונה היא שתוצא לפועל, ובשלושה מהמקרים קיבל את ההתנגדות לצוואה. ב-20 מקרים נוספים המתנגד חזר בו מתביעתו.[42] כל אחד מ-85 המקרים האחרים הסתיים בפשרה בין הצדדים היריבים. ב-6 מהמקרים הללו, הצדדים הסכימו על הוצאה לפועל של הצוואה. אולם, בשאר המקרים, 69% מהמדגם של ארכיון בית המשפט לענייני משפחה, התוצאה של ההליך שונה ממה שנראה, על-פניו, שהמוריש ביקש בצוואה האחרונה שלו. זאת, חרף העובדה שלא ניתנה החלטה מצד בית המשפט שהצוואה אינה תקפה.

לדוגמה, באחד מתיקי ארכיון בית המשפט שנותחו, המורישה השאירה אחריה שתי צוואות. בצוואה הראשונה, משנת 1997, המורישה חילקה את רכושה שווה בשווה בין ארבעה יורשים: בן ובת דוד שלה, בת דוד אחת של אמה והבת של האחרונה. בצוואה השנייה, משנת 1999, המורישה קבעה, כי בן ובת הדוד שלה, כמו גם הבת של בת הדוד של אמה, יקבלו שקל אחד בלבד - סמל לנישולם. בת הדוד של האם אמורה היתה, על-פי צוואה אחרונה זו, לקבל את כל העיזבון. בתיק בית המשפט מצאתי, כי בן ובת הדוד טענו להשפעה בלתי הוגנת מצד הנהנית היחידה מהצוואה האחרונה. בת הדוד של האם טענה מן הצד השני, כי המורישה כעסה על שני בני דודיה כיוון שלא שמרו על קשר קרוב עימה, בעוד שהיא עצמה שמרה על קשר הדוק עם המורישה, טיפלה בה והייתה לה כבת. לאחר הגשת תצהירי עדות ראשית, ולפני שהיה דיון או שניתנה הכרעה מצד בית המשפט ביחס לתוקף הצוואה המאוחרת, הודיעו הצדדים לבית

41. ריי מיידוף טוענת, בהתבסס על ממצאיו של שונבלום ועל עדויות אנקדוטיות, שאחוז מאבקי הצוואות שמסתיים בהכרעת בית משפט גבוה יותר מאשר אחוז מקרי הליטיגציה האזרחית הכללית שמסתיים כך. ראו: Ray D. Madoff, *Lurking in the Shadow: The Unseen Hand of Doctrine in Dispute Resolution*, 76 S. CAL. L. REV. 161 (2002). אולם, באופן מעניין, במדגם הישראלי שבדקתי אני, אחוז המקרים שנפתרו על ידי הכרעת בית משפט (7.9%), זהה לאחוז במקרים הכלליים בארה"ב. הסבר אפשרי לכך יכול להיות הלחץ שמפעיל בית המשפט הישראלי על הצדדים להגיע להסכם פשרה. ראו: Hacker, *The Rights of the Dead*, לעיל ה"ש 10.

42. בתיקים אלו, לא נמצא מידע אודות הסיבות להסרת התביעה. הסבר אפשרי לכך יכול להיות כי בהסכם הפשרה אליו הגיעו הצדדים, הוחלט כי הצד שהתנגד לצוואה יקבל חלק מהעיזבון מבלי להודיע על כך לבית המשפט או לבקש את אישורו.

המשפט כי הגיעו לפשרה, לפיה 50% מהעיזבון יחולקו שווה בשווה בין בן ובת הדוד, ו-50% ייוותרו לבת הדוד של האם. הסכם הפשרה אושר מיד על-ידי בית המשפט (ראו טבלה מס' 3).

טבלה מס' 3: דוגמה להסדר פשרה בדבר חלוקה

	צוואה, 1997	צוואה, 1999	סכום שאושר על ידי בית המשפט
בן דוד	25%		25%
בת דוד	25%		25%
בת הדוד של האם	25%	100%	50%
הבת של בת הדוד של האם	25%		

כפי שמדגים סכסוך בני דודים זה, תוצאת הפשרה אינה עולה בקנה אחד עם רצונות המנוחה באף אחת משתי הצוואות.[43] אכן, כפי שגם שונבלום[44] מצא במחקרו על מאבקי צוואות, בדרך כלל, מתנגדים לצוואה יוצאים נשכרים מההליך, עם חלק משמעותי מהעיזבון.

העובדה שרוב הליכי ההתנגדות לצוואה מסתיימים בפשרה, אין משמעה כי הצדדים לסכסוך התפייסו. אמנם סכסוכי ירושה מתנהלים בבית המשפט לענייני משפחה, אך בית המשפט שנחקר על-ידי אינו מפנה צדדים לסכסוכי ירושה ליחידת הסיוע, שמטרתה להעניק "שירותי אבחון, ייעוץ, טיפול וגישור בעניני משפחה."[45] מדיניות אי-הפניה זו נפוצה גם ברוב בתי המשפט לענייני משפחה האחרים, כפי שמצאה במחקרה הילה מלר.[46] כפי שהראיתי בחלק הקודם של המאמר, רוב סכסוכי הירושה אינם בין בני משפחה קרובים, וייתכן כי ממצא זה מספק הצדקה למדיניות אי-ההפניה. עם זאת, במקרים מסוג א' - סכסוכים בין בני אותה משפחה גרעינית - אי-הפניית הצדדים ליחידת הסיוע עלולה למנוע מבית המשפט את הבנת הקשר המשפחתי שבבסיס הסכסוך הכספי, וכן את הסיכוי לפיוס משפחתי.

כפי שלמדתי מהמרואיינים, ההשפעה ההרסנית ביותר של סכסוך ירושה היא על יחסי אחאות. כאמור לעיל, במרבית המקרים של דפוסי היחסים השונים ולמעט בסוג א', בין הצדדים היריבים לא היה קשר אינטימי משמעותי וארוך טווח לפני הסכסוך, וייתכן מאד שלא יהיה להם שום קשר גם לאחר סיומו.

---

43. לדוגמאות נוספות ולדיון מפורט, ראו: Hacker, *The Rights of the Dead*, לעיל ה"ש 10; השילוני דולב, הקר ובעז, לעיל ה"ש 10.
44. Schoenblum, לעיל ה"ש 4, בעמ' 621.
45. סעיף 5 לחוק בית המשפט לעניני משפחה, התשנ"ה-1995, ס"ח 393. ראו בקשר זה גם את ממצאיה של הילה מלר **יחסי הגומלין בין יחידות הסיוע לבין בתי המשפט לענייני משפחה - בין "משפטי" ל"טיפולי"** (עבודת גמר לתואר "מוסמך במשפטים", אוניברסיטת בר-אילן - הפקולטה למשפטים, 2014).
46. שם.

לעומת זאת, כאשר מדובר על קונפליקט בין אחים ואחיות על עזבון ההורים, היה קשר משמעותי ומיטיב לפני פרוץ הסכסוך, והסכסוך הוא בדרך כלל מקור לקרע בלתי הפיך.

כך, למשל, סיפרה לי רות על היחסים בינה ובין שתי אחיותיה, טרם פרוץ סכסוך הירושה: "מערכת היחסים תמיד היתה מאד מאד תקינה ומאד מאד בסדר, ההורים... ניווטו את הדברים, ובסך הכל הדברים התנהלו בסדר גמור. אף פעם לא היו לא סכסוכים, לא מריבות, לא שום דבר. הורי היו ניצולי שואה ולכן התא המשפחתי תמיד היה הדבר החשוב ביותר. על זה חונכנו, על זה גדלנו ועל זה גם אנחנו ממשיכים עם זה. אבל המושג של 'צוואות' ו'חלוקת רכוש' לא היה קיים. כל אחד עזר כפי יכולתו להורים מבלי לעשות אף פעם שום חשבון." לאחר פטירת האם, נוצר מתח בין האחיות לאור התעקשות האחות הצעירה כי יש להעביר את האב לבית אבות. רות והאחות השנייה התנגדו לכך, אך החליטו בסופו של דבר לא להתעמת עם אחותן. לאחר פטירת האב, האחות הצעירה דרשה לקבל את כל עזבונו כפיצוי על הוצאותיה בגין שיכונו של האב בבית האבות. המקרה הגיע לבית המשפט: "בבית משפט היו צעקות וכעסים... דברים מאד לא נחמדים, מאד מאד לא נחמדים." האחות הצעירה הפסידה בתביעתה והעיזבון חולק שווה בשווה בין שלוש הבנות. רות מספרת בראיון כי "מאז התנתקנו באופן מוחלט. שום קשר של כלום. ממש שום קשר של כלום, עם כל הצער שבדבר הזה, תהליך מאד מצער, מאד, כי אנחנו בסך הכל שלוש, ואין לנו משפחה אחרת, אין לנו דודים, אין לנו כלום. שום כלום משום כיוון." בדומה, חמשת המרואיינים האחרים שהיו מעורבים בסכסוך מול אח או אחות תיארו כיצד קשרים ארוכי טווח, שהיו מיטיבים, גם אם לא תמיד מאד חמים, לא שרדו את הקונפליקט.

גם עורכי הדין שראיינתי תיארו את היריבות בין אחים ואחיות על עזבון ההורים כסכסוכי הירושה המרים ביותר. השופט שרואיין טען, כי "ההתרשמות שלי שבסכסוכי ירושה המטען הרגשי שמתפרץ הוא לא פחות ולפעמים אפילו יותר מבתמ"שים [תיקי משפחה] רגילים, בסכסוך בין בעל ואשה. [. . .] ואחים מתחילים לזכור איך האמא התנהגה ואיך האבא התנהג כשהיו ילדים קטנים, ומי היה מקופח ומי לא היה מקופח, וכל הזמן "נתנו לו והעדיפו אותו" או "העדיפו אותי". בגדול, הסכסוך הרבה יותר טעון רגשית." בדומה, העובדים הסוציאליים והשופטים שרואיינו על ידי מלר,[47] הסכימו כי סכסוכי ירושה בין אחים קשים יותר לפיוס בהשוואה לסכסוכי גירושין בגלל האופי הבין-דורי שלהם ובגלל שהם מערבים רגשות מרים. אכן, כמי שחקרה וראיינה הן גברים ונשים שעברו גירושין,[48] הן גברים ונשים שהיו מעורבים בסכסוכי ירושה, זהו גם הרושם שנותר בי. הגברים והנשים שהיו מעורבים בהליך משפטי בגין סכסוך ירושה, במיוחד אם הצד היריב היה אח או אחות, היו אמוציונליים הרבה יותר מהמרואיינים במחקר הגירושין. תחושתי הייתה, שהקרע עודנו

47. שם.
48. דפנה הקר **הורות במשפט: מאחורי הקלעים של עיצוב הסדרי משמורת וראייה בגירושים** (2008).

נוכח בקרב הראשונים, בעוד שהגרושים והגרושות הצליחו להתרחק מהעבר ולפתוח דף חדש. מכרה שלי, שהייתה עדה לסכסוך ירושה בין אחים במשפחתה המורחבת, העירה לגבי ההשוואה בין סכסוכי גירושין לסכסוכי ירושה: "אני מאמינה שבירושה יש למטען הרגשי יותר קילומטראז'. בשני המקרים המאבק הוא על אהבה ועל היעדרה. בגירושין, יש ילדים להתחשב בהם וקיים זיכרון העמידה זו לצד זה בחתונה. בירושה, יש לגיטימציה 'לשבור את הכללים' ולהעביר את הכעס על ההורה שנפטר לאחים ולאחיות."[49] רגשות עזים ואינטנסיביים במאבקי ירושה בין אחים ואחיות ותוצאות הרסניות של הסכסוך על הקשר ביניהם דווחו גם במחקרים בארה"ב.[50]

4. סיכום

קייטס וסוסמן (Cates & Sussman) במאמרם משנת 1982,[51] מציעים לנו מסגרת מאירת עיניים להבנת הזיקות שבין מערכות יחסים משפחתיים לבין ירושה בהקשר היסטורי מערבי. השניים טוענים, כי בעידן הטרום מודרני, בודדים היו האנשים שהחזיקו בנכסים שניתן היה להוריש, קשר דם קיבל עדיפות על פני קשר נישואין בירושה, וחוקי הירושה היו מסורתיים ודתיים. לעומת זאת, בחברות מודרניות מורכבות, אחוז גדול באוכלוסייה מחזיק בהון שניתן להוריש, קשר הנישואין מקבל עדיפות על פני קשר דם, והחוק הוא חילוני. השניים מוסיפים, כי תהליכי אורבניזציה, תוחלת חיים ארוכה יותר, השתתפות גדלה של נשים בשוק העבודה, שיעורים גבוהים של גירושין ונישואים שניים, שיעורי ילודה נמוכים, פלורליזם במבנה המשפחה הכולל זוגות חד-מיניים וידועים בציבור, וקיומם של מוסדות לטיפול בזקנים - מהווים כולם פלטפורמה ליצירת קשרים חדשים שעלולים לשבש ולהעשיר את הדפוס המסורתי של קשרים והורשה בין-דוריים באופן ש"יספק תעסוקה למשפטנים במשך שלושים השנים הבאות."[52]

שלושים שנים חלפו, ובמהלכן מציאות חיינו אכן הפכה מורכבת יותר. השינויים הדמוגרפיים והמשפחתיים מעלים שאלות בדבר המהות והמשמעות של המוסד החברתי-משפטי של ירושה. מצד אחד, תרבות הצריכה, משברים כלכליים, משברים בתחום הפנסיה והפרטת הטיפול בקשישים, תורמים כולם להתכווצות ההון שניתן להוריש. מצד שני, צבירת הון משמעותי בקרב העשירונים העליונים, הגלובליזציה שגורמת לבני משפחה במדינות מפותחות להעזר במהגרי עבודה לטיפול בקשישים ולאותם מהגרים להפרד ממשפחותיהם, טכנולוגיית פריון מתקדמות שיוצרת הפרדה בין הורות גנטית, ביולוגית וחברתית, אימוץ גובר של אורח חיים של רווקות ללא

---

49. דואר אלקטרוני לכותבת (7.2.2013). הסבירות הגבוהה יותר של גישור בסכסוכי גירושין לעומת סכסוכי ירושה, נמצאה גם אצל מיידוף, ראו: Madoff, לעיל ה"ש 41.
50. Sandra L. Titus et al., *Family Conflicts over Inheritance of Property*, 28 THE FAM. COORDINATOR 337 (1979); Schoenblum, לעיל ה"ש 4, בעמ' 653.
51. Judith N. Cates & Marvin B. Sussman, *Family Systems and Inheritance*, 5 MARRIAGE & FAM. REV. 1 (1982).
52. שם, בעמ' 8.

ילדים, ולגיטימציה גדלה לבחירה באורח חיים שאינו הטרונורמטיבי - עשויים כולם להוביל לסטייה גדולה עוד יותר מבעבר מחוקי הירושה, ולפלורליזם גדול יותר בדפוסי הצוואה.

מוקדם מדי לזהות את ההשפעות של התהליכים הללו על מוסד הירושה, וסביר להניח כי ההשפעות ישתנו בהתאם למערכת החברתית והמשפטית בכל מדינה, אך תוצאות המחקר שהוצגו במאמר זה אודות סכסוכי ירושה בישראל בתחילת המילניום השלישי יכולות להאיר את כיוון השינוי הכללי. הממצא בדבר דומיננטיות דפוסי היחסים שאינם כוללים קשרי משפחה גרעינית בסכסוכי הירושה, תואם את ההבחנה כי הפלורליזם המשפחתי, השינויים בקשרים המשפחתיים ובתלות לעת זקנה, יובילו למתח גובר בין כללי ברירת המחדל של דיני הירושה המתמקדים במשפחה הגרעינית ובין רצונות המוריש. ככל שהמתח הזה יגבר, כך יותר אנשים ונשים יבקשו לכתוב צוואה, אשר, כפי שהראיתי לעיל, מהווה גורם סיכון ליצירת סכסוכים משפטיים. במצב כזה, נגלה יותר ויותר "יורשים" מאוכזבים, שגם אם מבחינה אובייקטיבית הינם בני משפחת המוריש, ימצאו עצמם מנושלים או זכאים לחלק קטן משציפו בירושה. חלקם יפנה לבית המשפט בניסיון להתנגד לצוואה.[53]

ניתן לחגוג מגמה צפויה זו כסטייה מבורכת, בעת המודרנית המאוחרת, מהמודל המסורתי של המשפחה ההטרונורמטיבית וכהכרה ראויה של המשפט בזכותו של הפרט לבחור את יקיריו ללא תלות בקיום קשר משפחתי פורמלי. אולם, המחקר שהוצג כאן מצביע על התוצאות השליליות האפשריות שיש במגמה זו, כמו התעלמות הסכמי פשרה בסכסוכי ירושה ממשאלות המוריש, ויצירת שסעים בלתי הפיכים בין אחים ואחיות. ישנם מנגנונים שונים, שחלקם כבר הוצעו על ידי אחרים, שיכולים להתמודד עם תוצאות אלו. מנגנון אחד הוא שימוש בהקלטות וידאו ובהערכות כשירות נפשית כאמצעים שילוו כל כתיבה וחתימה על צוואה, או עידוד מנגנון שנפוץ בשיטת המשפט הקונטיננטלית של אימות רצון המוריש באמצעות אישור מטעם פקיד בהליך מעין-משפטי.[54] מנגנונים כאלה יסייעו להוכיח ל"יורש" מאוכזב פוטנציאלי ולבית המשפט, כי המוריש הבין באופן מלא את משמעות מעשיו. כך, יופחת הסיכוי להיווצרות סכסוך ואף לתביעות נזיקיות מצד "יורשים" מאוכזבים, שמאמינים שזכותם לרשת נפגעה.

מנגנון נוסף ומשלים יאפשר הבחנה בין מקרי סוג א' לבין שאר המקרים. במקרים מסוג א', כאשר הצדדים היריבים משתייכים לאותה משפחה גרעינית, או שיש ביניהם קשרים נפוצים פחות, שייתכן שיתרבו בעתיד (למשל, גבר ואשה הנאבקים על עזבונו של בן/בת זוג משותף לשניהם במערכת פוליאמורית), על בית המשפט

53. ראו גם: Jeffrey P. Rosenfeld, *Disinheritance and Will Contest*, 5 MARRIAGE & FAM. REV. 75 (1982); Ray D. Madoff, *Unmasking Undue Influence*, 81 MINN. L. REV. 571 (1997); Schwartz, לעיל ה"ש 5, בעמ' 272; Dennis W. Collins, *Avoiding A Will Contest - The Impossible Dream?*, 34 CREIGHTON L. REV. 7 (2000), *available at* http://hdl.handle.net/10504/40359.

54. ראו גם: Langbein, לעיל ה"ש 20.

להסתייע באנשי טיפול מקצועיים לגישור, להבנת המטען המשפחתי ולקידום אפשרות של פיוס.[55]

בהתבסס על ממצאי המחקר והתחזיות החברתיות שפורטו לעיל, קיימת אפשרות נוספת, שלא תידון כאן לעומק, והיא ביצוע שינויים משמעותיים בדיני הירושה באופן שיצמצם את הפער שבין כללי ברירת המחדל והצורות החדשות המתפתחות של משפחה. שינויים אלה יכללו כללי ברירת דין מורכבים יותר, תוך קידום חופש ההורשה במקום קיבוע הבטחתה לילדים ולבן/ת הזוג, במדינות שקובעות חלקים שמורים, והכרה בחוזים ובצוואות שמאפשרים פיצוי מהעיזבון בגין טיפול.[56] שינויים כאלה יפחיתו, מצד אחד, את הצורך בכתיבת צוואה, ומצד שני, יבטיחו צוואות אישיות המותאמות לרצון המוריש/ה.

חלק מההצעות שאוזכרו לעיל, במיוחד אלה הפורמליסטיות, עשויות להביא ליצירת יתר ודאות ויציבות בדיני הצוואות. הצעות אחרות, כמו הכרה בפיצוי מהעיזבון בגין טיפול, יכולות לגרום ליתר גמישות ונזילות בדיני הירושה הנוקשים יחסית, אך במקביל גם לעמימות, לבלבול ולקונפליקטים. ייתכן שאין מקום לחשוש דווקא מעלייה בשיעור סכסוכי הירושות, בעידן שבו 'המשפחה' היא מרחב עמום, נעדר הגדרות מסורתיות, כמו גם הגדרות ברורות חדשות.[57] עלייה כזו תאפשר למוסד החברתי-משפטי של ירושה לתפקד כזרז של בחינה, ביקורת, המשגה וחשיבה מחדש אודות יחסי הגומלין המצויים והרצויים שבין הון, מוות וקשרים משפחתיים ואנושיים.

---

55. ראו גם: Ronald Chester, *Less Law, But More Justice?: Jury Trials and Mediation as Means of Resolving Will Contests*, 37 DUQUESNE L. REV. 173 (1998-1999) ; מלר, לעיל ה"ש 45.

56. לדיון מרתק וחדשני בנושא דיני ירושה, ראו: Shelly Kreiczer-Levy, The Intergenerational Bond - Rethinking Inheritance (2008) (Unpublished Ph.D. Thesis, Tel Aviv University Law Faculty) (on file with author) ; Mary L. Fellows et al., *An Empirical Assessment of the Potential for Will Substitutes to Improve State Intestacy Statutes*, 85 IND. L. J.l 409 (2010), *available at* http://ilj.law.indiana.edu/articles/85/85_2_Fellows.pdf ; Daniel Monk, *Sexuality and Succession Law: Beyond Formal Equality*, 19 FEMINIST LEGAL STUD. 231 (2011).

57. ULRICH BECK & ELISABETH BECK-GERNSHEIM, THE NORMAL CHAOS OF LOVE (1995).